

KRITIKAI JEGYZETEK HERODOTOS V-IK KÖNYVÉHEZ.

(Vége.)

Kylon lázadása.

Her. V. 71.

Kylon lázadásáról Her. csak közbevetőleg emlékezik meg, hogy megmagyarazza, miért nevezték az Alkmaionidákat elkárhóztaknak. (*ἐκαρσις*). Kormeghatározást nem ad. Csakis annyit mond, hogy a lázadás Peisistratost megelőzőleg történt. Megemlíti továbbá azt, hogy Kylon az olympiai versenyeken győzött. Tehát módjában lett volna Kylon korának megállapítása.

Ez az eset is mutatja, hogy milyen kevés érzéke volt Her.-nak a kronológia iránt. Mintegy szándékosan mellőzi azt még ott is, hol forrásai kronológiai természetűek voltak. A kronológiai érzéknek ez a teljes hiánya Her.-nak történetírói képességein nagy csorbát ejt. Művének értéke e tekintetben kisebb, mint a legkezdetlegesebb történeti munkáké, a krónikáké és évkönyveké.

Athén meghódolása Perzsiának.

Her. V. 73.

Kleomenes kivonulása Athénből a lakedaimon fegyvereknek óriási kudarcza volt. Hogy e kudarcz nagyságát kellőképen méltányolhassuk, csak gondoljunk arra a hatásra, melyet a sphakteriai eset a görög kortársakra gyakorolt, noha a királyok akkor távol voltak a fogságba került seregtől. Az athéniak tehát joggal tarthattak Kleomenes boszújától. Ez érthetővé teszi a meghódolást.

Külömben ezt a meghódolást már csak azért is történeti ténynek tarthatjuk, mert Her. észrevehetőleg kelletlenül emlékezik meg róla, mint olyan esetről, melyért a felelősség első sorban az általa dédelgetett Alkmaionidákra hárult, a kik akkoriban Athénnek élén álltak.

Szépítgeti is az esetet, még pedig kétféleképen. Először is nem említi meg ezzel kapcsolatban az Alkmaionidákat. Másodszor meg azt állítja, hogy a követek saját szakálukra hódoltak meg, minthogy Artaphernes máskülömben nem volt hajlandó a segítségadásra, az athéniak meg a követek eljárását nem helyeselték, hanem őket ezért nagy vádakkal illették. Hogy miben álltak e vádak, arról Her. nem emlékezik meg, valamint arról is mélyen hallgat, hogy az athéniak ezt a szerződést semmisnek nyilvánították.

Feltűnő csak az, hogy semmit sem hallunk Artaphernesnek beavatkozásáról a Spárta és Athén közti hadjáratba. Vagy talán e beavatkozásnak és nem Demaratos ellenszegülésének tulajdonítható-e az, hogy Kleomenes nem ütközött meg az athéniakkal, hanem Eleusisből eredmény nélkül visszavonult?

Kleomenesnek 3-dik hadjárata Athén ellen.

Her. V. 74—76.

Feltűnő, hogy Her. szerint Kleomenes titokban tartotta a hadjárat célját. A hadsereg csakis Eleusisben ismeri meg vezérének szándékát, mire akkora aggodalmi támadnak, hogy fölbomlik.

A hadjárat céljának ez az elhallgatása élenken emlékeztet Miltiades eljárására a parosi hadjáratban. Úgy látszik, hogy csak magyarázatátul szolgál a korinthisiak eljárásának, a kik noha Eleusisig el-kisérték Kleomenest, mind a mellett vonakodtak az athéniak ellen harcolni.

A hadsereg fölbomlásának kétféle okát adja Her. Az egyik a korinthisiak vonakodása, a kik nem akarnak tyrannis alapításához segédkezet nyújtani. A másik a Demaratos és Kleomenes között kitört viszály.

A korinthisiak vonakodása megismétlődik abban a históriában, a melyet Her. Hippiasnak visszahelyezési tervéről mond el. Ez utóbbi helyen a korinthisiak vonakodása a spártai terv meghiúsulásának egyedüli oka. Valószínű tehát, hogy ez a vonakodás itt van igazi, eredeti helyén és Kleomenes hadjáratának a történetébe csak később csúszott bele.

A Kleomenes és Demaratos között kitört viszályról szóló monda meg alighanem lakedaimon eredetű. Legalább az ezzel kapcsolatban elmondott spártai törvényt, melynek értelmében azontúl mindig csak az egyik király állhat a hadsereg élén, valószínűleg spártaiaktól hallotta Her.

A Thebai és Chalkis elleni harczok.

Her. V. 77—78.

Thebainak és Chalkisnak legyőzése a tyrannis alól felszabadult athénieknek első nagy hadi tette, Kleisthenes alkotmányának a vérekesztelője. Érthető, hogy ezzel mutatja a tyrannosgyűlölő történetíró a szabadságnak áldásait a zsarnoksággal szemben.

Történeti tény. Tanubizonyságot tettek róla a hadi zsákmány tizedéből készült quadriga az athéni várhegyen, a foglyul ejtett ellenség bilincsei, a melyek még Her. korában is az Akropolis falain lógtak, és végül a Chalkisban letelepített athéni kleruchosok.

Feltűnő, hogy az e hadjáratról szóló elbeszélésben nincsen szó Eretriáról. Pedig ha valamelyik államnak oka volt arra, hogy Athénnel együtt Chalkis ellen harcoljon, az bizonyára Eretria volt. Eretria ősrégi idők óta Chalkisnak ellensége és vetélytársa volt. Kereskedelmi érdekek és birtokviszonyok egyaránt harczba keverték ezt a két államot egymással. Her. is megemlíti a lelantosi mezőért köztük folyt háborút, a melyben Miletos Eretriát segítette.

Chalkis legyőzése óta meg Eretria mindig hűséges fegyvertársa volt Athénnek. Az iónokat, az athéniak mellett csakis az eretriaiak segítették, csakis ők szenvedtek Datistól a marathoni hadjáratban.

Valószínűtlen tehát, hogy ők nem vettek volna részt Chalkis legyőzésében. Tehát miért e hallgatás? Sajátságos, hogy ezt a győ-

zeimet nem aknázza ki a nép költészete. Úgy tűnik fel, mintha ismeretes lett volna, hogy az nem egyedül az athéni vitézségnek volt köszönhető. Úgy látszik, hogy a dicsőségükre feltékeny athéniak szándékosan hallgatták agyon az eretriaiak részvételét.

Wilamowitz tehát helyesen következtet, midőn azt állítja,¹⁾ hogy ők nemcsak részt vettek e hadjáratban, hanem részvételükért jutalmat is kaptak, jutalmul pedig Chalkis birtokainak egy részét nyerték. Tényleg úgy látszik, hogy Karystos Euboián a marathoni hadjárat idejében Eretria főnnhatósága alatt állt, mert különben nem szegült volna ellen a perzsáknak. Sőt az is valószínű, hogy Karystos az eretria-i főnnhatóságot csak járomnak tekintette, és mihelyt ez alól felszabadult, Athénnel ellenséges viszonyba került. Valószínű tehát, hogy Athénben látta az eretria-i járom okozóját.

Van még néhány kisebb fontosságú, feltűnő részlet Her. elbeszélésében. Így Macan helyesen jegyzi meg feltűnőnek azt, hogy Her. e helyütt az Akropolis előcsarnokát *προπύλαια*-nak nevezi, míg másutt három helyen is *πύλαι*-ról szól. Feltűnt neki az is, hogy Her. még ott látta a várfalakon a foglyok bilincseit, azokat tehát a boiotok nem vitték onnan el, midőn 480/79-ben a perzsákkal együtt az Akropolist elfoglalták. Erre nézve azonban az a megjegyzésem, hogy a Her.-tól látott bilincsek alighanem csak a chalkisiakéi voltak, kik Xerxes hadjárata idejében a perzsák ellen harcoltak.

A Chalkisban letelepedett athénei kleruchosok számát Ailianos²⁾ 2000-re teszi, nem 4000-re, mint Her.

Aigina háborúja Athén ellen.

Her. V. 79—81. és 89.

Ezt a háborút az aiginaiak a thebaiak kérésére indították Athén ellen. A thebaiak meg a monda szerint egy delphoi jóslat miatt fordultak segítségért az aiginaiakhoz. Ez a jóslat meghagyta nekik, hogy azoktól kérjenek segítséget, a kik hozzájuk legközelebb állnak. A thebaiak a hozzájuk legközelebb állók alatt az aiginaiakat értették, mert a hagyomány szerint Aigina és Thebai testvérek voltak.

Her. a jóslat szövegét nem közli, de a «τῶν ἀρχιστα δέεσθαι» fordulat alighanem abból ered.³⁾ Ez a jóslat természetesen csak költői megokolása annak, hogy miért fordult Thebai épen Aiginához.

Az aiginaiak Her. szerint kezdetben nem küldtek nekik hadsereget, hanem csak az Aiakidák szobrai. Úgy látszik, hogy a spártaiak is, ha háborúba indultak, Kastornak és Polydeukesnek szobrai vitték magukkal.⁴⁾ A zsidók is frigyládaival vonultak az ellenség ellen, a középkori keresztények meg kereszttel és templomi zászlókkal.

Mintán az Aiakidák szobrai hatástalanoknak bizonyultak, a thebaiak hadsereget kértek. Erre az aiginaiak az Attikának tengerpartján elterülő helységeket fosztogatni kezdték. Az athéniak meg kérdést

¹⁾ Aristoteles u. Athen. II. 80. Anm. 13.

²⁾ V. H. VI. 1.

³⁾ Stein és Macan jegyzetei Herodotoshoz.

⁴⁾ Her. V. 75.

intéztek Delphoihoz, a honnan azt a választ kapták, hogy ha 30 évig várnak, a 30 év letelte után pedig templomot építenek Aiakosnak, győzni fognak. Az athéniak a templomot felépítették, de a 30 év leteltét bevárni nem győzték. Ezért időközben változó szerencsével harczoltak, míg végül a jóslattól megjelölt időben Aiginát hatalmukba kerítették.

Wilamowitz és Macan azt hiszik, hogy az athénieknek adott jóslat post eventum keletkezett. Minthogy pedig Aigina elfoglalása 456-ban történt, a jóslat csakis a 487/6-dik évre vonatkozhatik, a mikor szerintük Her.-nak VI-dik könyvében említett aiginai háború lefolyt. Így Her. csak tévedésből hozta ezt a jóslatot az első aiginai háborúval kapcsolatba. Minthogy azonban épen nem bizonyos, hogy ez a második aiginai háború tényleg 487/6-ban történt, valószínűbbnek tartom, hogy Her.-nál a 30 év helyett 50 évet kell olvasnunk. Az évszám összetévesztése Her.-nak vagy valamely leírónak hibája lehet.

Aiginának és Athennek régi viszálya.

Her. V. 82—88.

Az Aigina és Athén közötti viszálynak kitöréséről szóló mondanban három részt különböztethetünk meg. Az első Damia és Auxesia szobrainak az elrablásáról szól; a második elmondja, hogy miképen kerültek az említett szobrok Epidaurosból Aiginába, míg a harmadik az aiginaiaknak az argosiai társaságában Athén ellen viselt hadjáratát beszéli el.

A szoborrablás története egyszerű templomlegenda. Párjára akadunk a perzsáknak¹⁾ és a galloknak²⁾ a delphoi szentély ellen intézett merényletéről szóló mondanban. Ezért a mondanak állítólag athéni változata látszik a régibbnek, az eredetinek. Az istenség maga kel szobrainak védelmére és semmisíti meg az azokat elhurezolni kívánó ellenséget. Az aiginai változat már okoskodásnak, kombinációznak az eredménye.

Lehetséges, hogy a mondanak van is valamelyes történeti alapja. Szoborrablások a régi népeknél gyakran fordultak elő, bár a keleti népeknél gyakrabban, mint a görögöknél. Mindamellet az utóbbiaknál sem hiányoztak. Emlékük a mondanban is kifejezésre jutott. Legismertebb talán a trójai palladium elrablása. Miltiades is alighanem úgy vélte hatalmába keríthetni Parost, hogy ha egy ottani templomból ellopja az istenség szobrát.

Az aiginai papok az athéniak eljárásának az okát kutatták és megtalálták azt a szobrok anyagában. A szobrok ugyanis olajfából készültek. Már pedig az olajfa Athenának volt szentelve, sőt némelyek állítása szerint régi időkben csak Attikában termett. A szobrok anyaga tehát csak innen kerülhetett Aiginába. Az athéniak meg ezen anyag révén emeltek igényt a szobrokra.

Ez a legenda később összekapcsolódott egy másik templomlegen-

¹⁾ Her. VIII. 34—39.

²⁾ Paus. X. 23. 1—3.

dával, mely a szobrokat Epidaurosból származtatta. A szobroknak epidaurosi származása igaz lehet, de az aiginai papok azt minden esetre csak azokból az azonos aiginai és epidaurosi szertartásokból következtették, a melyeket Her. is megemlít.

A mióta ez a két legenda összekapcsolódott, többé már nem az aiginaiak, hanem az epidaurosiak voltak azok, kik a szobrokhoz szükséges anyagot Athénből kapták. Az epidaurosi inségről, a delphoi jöslatról és az epidaurosiaknak évenként Athénben bemutatott áldozatairól szóló monda hivatva volt megmagyarázni, hogy miért fordultak az epidaurosiak a szobrokhoz szükséges anyagért Athénbe. Történeti alapja e mondának nincs. Ehhez hasonló mese több is volt. Ilyen pl. a lemposiak vérbűnének kiengeszteléséről szóló monda. Nem szabad e mondában tehát annak emlékét látnunk, hogy Epidauros valamikor Athéntől függött és annak adót fizetett.

Ha a szoborrablás az athéniak részéről tényleg megtörtént, úgy bizonyára nem magában álló, elszigetelt tény volt, hanem valamely hadjáratral állt kapcsolatban. A monda a szoborrablást azzal a hadjáratral említi kapcsolatban, a melyet az aiginaiak az argosiakkal együtt viseltek az athéniak ellen, és a melyben az utóbbiak akkora vereséget szenvedtek, hogy csak egyetlen egy emberük menekült meg a csatából, a kit az athéni nők ruháik kapcsaival agyonkínóztak, miért nem halt meg ő is bajtársaival együtt. A monda a szoborrablásban ennek a hadjáratnak az okát látja. Valószínűbb azonban, hogy a szoborrablás a háborúnak csak egyik epizódja volt.

Maga ez az athéniakra nézve szerencsétlen kimenetelű háború történeti ténynek tekinthető. Az argosiaktól és aiginaiaktól szenvedett vereség mélyen belevésődött az athéniak lelkébe. E vereség emléke ép úgy táplálta az athéniak gyűlöletét Aigina ellen, mint a jeni vereség a poroszokét Franciaország ellen, Elzász elvesztése meg a francziákét a németek ellen. Ezt a vereséget boszulták meg az athéniak, mikor 457/6-ban Aiginát elfoglalták.

Az ilyen nagy katasztrófának emléke mondaalkotásra ingerli a nép fantáziáját. Így keletkezett az augsburgi csata után a gyászmagyarok mondája. Erre a mondára emlékeztet némileg az aiginai csatából megmenekült athéniak története is. Ennek az athéni gyászvitéznek a sorsával kapcsolódott össze a csaták nélküli ión női ruhák divatjának eredete, mert a nép azt hitte, hogy régebben az athéni nők is dór ruhát viseltek.

Volt azonban ennek az aiginai szobrokért viselt hadjáratnak még más, hitelesebb emléke is. Az argosiaknak és aiginaiaknak ettől kezdve meg volt tiltva, hogy Damiának és Auxesiának attikai tárgyat mutassanak be áldozatul, és meg volt hagyva, hogy (legalább az áldozat alkalmával) csak honi készítményű agyagedényből igyanak. Ez az első eset a világtörténetben, mely némileg az Andrássyak által megindított tulipánmozgalomra emlékeztet.

Azt is mutatja ez a parancs és tilalom, hogy az athéni agyagedényipar már e háború korában virágzott, termékeivel elárasztotta a szomszéd városok piaczeit és a korinthisiaknak hasonló nemű iparát a görög szárazföldről ki kezdte szorítani.

Sajnos, hogy e vereségnek az idejét nem ismerjük. Lehetséges, hogy e vereség azonos azzal a vereséggel, a melyet a lázadó Nikod-

romosnak segítségére indult athéniek az aiginaiktól és az Eurybates vezérlete alatt küzdő argosiaktól szenvedtek.

Hippias és Spárta.

Her. V. 90—93.

Kleomenes, Her. szerint, eleusisi kudarcza után Hippias tyrannisának visszaállítását kívánta keresztülvinni. Törekvése azonban Spárta szövetségeseinek ellenkezésén hajótörest szenvedett, a kik a korinthisiak példáján indulva ehhez nem akartak neki segédkezet nyújtani.

Ez a monda kétségtelenül elárulja korinthisi eredetét. A korinthisiak vonakodása híúsítja meg Kleomenes terveit. A korinthisiak tehát Athén megmentőiként szerepelnek. Az ő szabadságszeretetük teszi lehetetlenné Hippiasnak második tyrannisát. Az athéniek mind ezért rút hálátlansággal fizettek. A peloponnesusi háborút, melynek korában Her. művét írta, a korinthisiaknak és athénieknek viszálya vezette be. Hippias, a ki a jóslatokban jártas volt, meg is jövendölte a korinthisiaknak, hogy még megbánják Athén iránt való előzékenységüket.

Her. korában Korinthosban elkeseredett hangulat uralkodott Athén ellen. Az egykor barátságosabb viszonyt erős féltékenység váltotta fel. A korinthisiak, mint gyengébb fél, erkölcsi motivumokra hivatkoztak, hogy az athéniek eljárásának a méltánytalanságát kimutassák. Így keletkezhetett az a monda, hogy Korinthos tette lehetlenné a tyrannis megújulását Athénben.

Ha athéni tyrannisról volt szó, a közvélemény a Peisistratidákra gondolt. Így történt az a jelen esetben is, és így keletkezett a Hippias visszahelyezéséről szóló mese. Azok ellenben, a kik Kleomenes 3-dik hadjáratának történetét hallották, a korinthisiak vonakodását ezzel hozták kapcsolatba. Ezért mondták, hogy Kleomenes Isagorasból tyrannost akart csinálni. Az athéniek hálátlansággal így is vádolhatók. Ez is arról tanuskodik, hogy a korinthisiak csakis ezt a hálátlanságot akarták kimutatni.

Hippias visszahelyezési kísérlete tehát mesénél egyébnek nem tekinthető. A thessaliaiaknak és a makedon királynak ajánlatai meg valószínűleg mindjárt Hippias bukását követték.

Kypselos.

Her. V. 92.

Her. Sokles beszédjét, melylyel a spártaiakat arra akarja rábírni, hogy Hippias visszahelyezésének tervét elejtsék, arra használja fel, hogy Korinthosnak régibb történetéből mondjon el egyet-mást. Korinthosnak két tyrannosáról, Kypselosról és fiáról, Periandrosról, emlékezik meg, hogy példájukon a tyrannis átkos voltát megmutassa. Ez azonban egyáltalán nem sikerül neki. Az a három mese, a melyet e két uralkodóról elmond, csak erőltetéssel illeszthető be Sokles fejtegetéseibe. Világos tehát, hogy olyan mondát, a mely egyes üldözési esetekről egész határozottan megemlékeznék, Her. nem ismert, külö-

ben az ilyen, czéljának jobban megfelelő mondat megemlítette volna. A mennyiben tehát ilyen rendszabályokról más írónknál említés törté-
nik, azok Her. előtt ismeretlenek voltak.

Kypselosnak csak gyermekkori történetét mondja el és a reá
vonatkozó delphoi jóslatokat.

A gyermek elrejtésének története tulajdonképen csak a «Kyp-
selos» nevet magyarázni kívánó monda. Ez a monda még Her. kora
után is tovább élt a nép ajkán. Így történt, hogy egy korinthosiak-
tól Kypselos koránál jóval később Olympiában elhelyezett ládáról
azt mondták, hogy azt Kypselos tette oda szerencsés menekülésének
emlékéül.¹⁾ Az elrejtés története különben is nevetséges, mert ha
Labda el akarta rejtetni a fiát, akkor bizonyára nem tette olyan helyre,
a hol a házat felkutató gyilkosok legelőször is keresték volna. Már
pedig a görög lakásban az ilyen ládák voltak az egyedüli rejték helyül
szolgáló butoradarabok.

Labdát testi hibában szenvedőnek képelték és ezzel magya-
rázták azt, hogy nem Bakchiada nemzetségbeli férfiúhoz ment nőül.
Her. szerint sánta volt. Az Etym. magn. szerint nevé²⁾ meg onnan
kapta, hogy lábai a Λ betűhöz hasonlítottak. Csodálatosan még senki
sem vette észre, hogy a λ' mint számjegy a 30-nak felel meg, és
így senki sem következtette ebből azt, hogy Eetion feleségét azért
nevezték Lambdának, mert atyjának már 30-dik gyermeke volt.

E jóslatok általánosságokban mozognak, szójátékokon alapulnak,
vagy post eventum készültek. A Kypselidák sorsáról szóló jóslat bizo-
nyára későbbi eredetű. Az «*αιετός ἐν πέτρῳσι χύει . . .*» kezdetűről
meg helyesen jegyzi meg Macan, hogy kezdő szavai Kypselos atyjának,
a Petrából származott Eetionnak, nevével űzött szójáték. (*Ἐετιών ἐξ
Πέτρῳς*).

Periandros.

Her. V. 92.

Periandrosról Her. e helyütt két mondat beszél el, miután már
elébb³⁾ egy harmadikat is megemlített. Ez a két monda Thrasybulos
tanácsa és a korinthosi nőknek levetkőztetése.

A Thrasybulos tanácsáról szóló mondat Aristoteles is megemlíti,
de úgy hogy a szerepeket felcseréli,⁴⁾ a mi azonban valószínűleg csak
fölületességből történt. E monda szerint Periandrosról is mondták,
hogy a gazdagokat, előkelőket kiirtotta, a mit különben minden tyran-
nosról föltettek.

Sokkal individualisabb jellegű a másik monda, mely a korin-
thosi nőknek levetkőztetéséről szól. Ez a monda szorosan összefügg
a Periandros feleségének, Melissának, meggyilkolásáról szóló mondá-
val, melyet Her. a III-dik könyvben is felemlít. Valószínűleg ténynek
tekinthető, hogy Periandros a feleségét meggyilkolta, vagy legalább
is hogy a rokonai őt gyanúsították a gyilkosság elkövetésével.

¹⁾ Paus. V. 17. 5.

²⁾ Az Etym. magn. (s. v. βλασιός;) szerint Lambda.

³⁾ Her. III. 48 - 53.

⁴⁾ Arist. Pol. III. 8. 3. és VIII. 8. 7.

A mit azonban Her. Melissa árnyékaról mond, mely Periandrostól azt kívánja, hogy sírján női ruhákat égessen el, mert ő fázik, teljesen meseszerű és csak arról a görög felfogásról tesz tanuságot, a mely a halottal eltemetett, de el nem égetett ruhákról azt tartotta, hogy azoknak a halott nem veheti hasznát. Macan különben ezt a mondát szellemesen hozza kapcsolatba egy Athenaiostól¹⁾ megörökített mondával, mely szerint Periandros akkor szeretett bele Melissába, mikor őt lenge peloponnesusi öltözetben látta.

A levetkőztetés históriája a ruhaégetésről szóló mondának alaptalan kiczifrázása. Ez volt ugyanis Melissa kívánsága teljesítésének a kegyetlen tyrannoszhoz legméltóbb formája. Nem hiszem azt, hogy, a mint azt Macan állítja, a levetkőztetés mint különálló monda létezett és csak Her. hozta kapcsolatba a halotti áldozattal. Her. ezt a kapcsolatot nem létesíthette, mert céljának sokkal jobban megfelelt volna, ha Periandros inkább szeszélyből, mint a neje iránt való kegyelethől cselekszik.

A Sigeion körüli harcok.

Her. V. 94—96.

Her. szerint Sigeiont Peisistratos foglalta el és kormányzásra átadta törvénytelen fiának, Hegesistratosnak, a kinek ezen város birtokáért sokat kellett harcolnia a mytileneiekkel. Ezekben a harcokban vett részt Alkaios költő; ezeknek vetett véget Periandros korinthusi tyrannos, a ki mint békebíró szerepelt.

Alkaiosnak és Periandrosnak a szereplése az Athén és Mytilene között Sigeion birtokáért folyt harcban történeti ténynek tekinthető. Alkaios szerepléséről maga emlékezett meg egyik költeményében. Periandros ítéletére meg később a tenedosiak hivatkoztak, mikor a sigeioniakkal pörösködtek.²⁾

Csak hogy a görög chronographusok adatai szerint Alkaios és Periandros 600 körül étek, míg Hegesistratos csak egy fél századdal későbbben vehette át Sigeion kormányzását. Ha tehát a chronographusoknak igazuk van, akkor az athéniek már Peisistratost megelőzőleg Solon korában is harcoltak a mytileneiekkel Sigeion birtokáért, ezekben a harcokban vett részt Alkaios és ezeknek vetett véget Periandros. Ebben az esetben tehát Her. kettős anachronismust követett el, midőn Alkaiost is, Periandrost is Hegesistratos kortársává teszi. Beloch csak az egyik anachronismusból tartja vétkesnek Her.-t, mert azt véli, hogy Alkaios csakugyan a VI-dik század második felében élt.³⁾

Lehetséges, hogy Her. Alkaiost és Periandrost valóban Hegesistratos kortársainak tartotta. Legalább Alkaios kortársáról, Pittakosról, azt mondja, hogy állítólag még beszélt Kroisos-szal.⁴⁾ Periandrosról meg azt írja, hogy egy emberöltővel Kambyzesnek egyiptomi hadjárata előtt, ugyanakkor, a mikor a lakedaimonok egy érczkrátert küldtek ajándékba Kroisosnak, 300 kerkyrai ifjút küldött kiherelés

¹⁾ Athenaios 589. l.

²⁾ Arist. Pol. I. 15. 13.

³⁾ Rhein. Mus. 45. k. (1890. évf.) és Gr. G. I. 330. Anm.

⁴⁾ Her. I. 27.

végett Kroisos atyjához, Alyatteshez.¹⁾ De már ez az utóbbi eset is, melyben Kroisos és Alyattes egy ugyanazon időben vannak uralkodóknak feltüntetve, mutatja, hogy Her.-nak kormeghatározásai, miként másutt, úgy e helyen is teljesen megbízhatatlanok. Ha tehát ő itt Alkaiost és Periandrost Hegesistratos kortársainak mondja, úgy ez az állítása hitelre nem tarthat igényt.

De lehetséges az is, hogy őket nem is mondta azoknak. Nekem legalább úgy tetszik, mintha az «*ἐπολιέμεον γὰρ . . .*»-tól az «*ἐγένετο ὑπ' Ἀθηναίοισιν*»-ig terjedő rész régebben egyszerű oldalgjegyzet volt, a melyet Her., vagy más valaki írt, midőn a Sigeion birtokáért régebben folyt harcokról tudomást szerzett, és a mely csak később csúszott bele a szövegbe. Erre vallanak egyes kifejezések²⁾ valamint az a körülmény is, hogy, a mint az már Macannak feltűnt, Periandros, mintán csak az imént volt róla szó, ismét Kypselos fiának mondatik.

Hippias és Artaphernes.

Her. V. 96.

Az, a mit Her. Hippiasnak a perzsa udvarban elkövetett áskálódásairól és az ezek folytán Perzsia és Athén között támadt ellenségeskedésről mond, kezdetét képezi annak a mondának, mely Hippiasban látja Datis hadjáratának értelmi szerzőjét és vezetőjét. Ezért csakis ezzel a mondával kapcsolatban tárgyalható.

Aristagoras Athénben.

Her. V. 97.

Her. az athéniiek számát 30,000-re teszi. Ez a számadat, ha ugyan hitelt érdemelhet, bizonyára nem Aristagorasnak, hanem Her.-nak a korára vonatkozik.

Her.-nak az a gúnyos megjegyzése, hogy ezt a 30,000 embert ily kétes vállalatba besodorni könnyebb volt, mint az egyetlen lake-daimon királyt: a demokratiának lekicsinylése a monarchiával szemben. Blakesley ezt a megjegyzést későbbi betoldásnak tekinti, mert Her. másutt³⁾ épen a democratia életbeléptetésétől számítja Athén emelkedését. Mások azt tartják, hogy Her. itt meggondolás nélkül közli valamely Spárta-barát ismerősének véleményét. Én ebben a megjegyzésben egy athénieknek szóló gyengéd figyelmeztetést látok, hogy a külpolitikában fenntartás nélkül vakon Perikles szavára hallgassanak.

Her. Aristagorasnak csak a spártai és athéni látogatásáról emlékezik meg. Minthogy azonban az eretriaiak is küldtek őt hajót, valószínű, hogy az iónok tőlük is kértek segítséget. Sőt Burry szellemesen kimutatta, hogy ők az argosiakhoz is fordultak segítség végett, az argosiak ebben az ügyben Delphoiban kérdezősködtek és a segítségadást

¹⁾ Her. III. 47. és 48.

²⁾ ἐπὶ χρόνον σύχρον ἐς παντὶα ἄλλα.

³⁾ Her. V. 78.

csak akkor tagadták meg, a mikor Apollótól kedvezőtlen jóslatot kaptak.¹⁾ Aristagorasnak természetesen nem kellett szükségképen személyesen megfordulnia ezeken a helyeken. Az iónok különben esetleg még más államoktól is kértek segítséget és talán azok is az argosiakhoz hasonlóan a delphoi jósa tanácsára adtak tagadó választ. Talán a spártai tagadó válasz is delphoi befolyásra vezethető vissza, ha ugyan Aristagoras spártai látogatásának egyáltalán van történeti alapja. Így lehetséges, hogy az idegenek irányában már a lydiai korban is előzékeny delphoi papság az ión lázadásakor ugyanazt a szerepet játszotta, mint később Xerxes hadjáratában.

Az athéni hajóhad vezére Melanthios volt. Macan szellemesen figyelmeztet arra, hogy Kodros atyját, Miletos alapítóinak ősét, is Melanthosnak hívták.

A paionok visszaszökése.

Her. V. 98.

A paionok visszaszökése ép úgy, mint áttelepítésük, történeti ténynek tekinthető. Míg emez megfelel a perzsáknál dívó kormányzási rendszernek, addig amaz abban a szívósságban leli az alapját, melylyel az ilyen primitív népek megszokott életmódjukhoz ragaszkodnak. Az olyan rendezett viszonyok között, mint a melyenek a perzsa birodalomban uralkodtak, ezek a szabadabb életmódhoz szokott emberek nem tudtak meglegni. Az első alkalmat, a melyben a perzsáknak ellenőrző képessége hanyatlott, arra használták fel, hogy hazájukba visszatérjenek.

Az ilyen népnek vándorlása gyermekek és nők társaságában mély hatást gyakorolt az iónokra, a kik őket hajókon szállították Thrákiába. Ezért maradt meg ez olyan sokáig emlékezetökben.

A visszaszökés bizonyára nem Aristagorasnak az indítványára történt, a ki ezzel a nagy királyt bosszantani akarta, mert különben gondoskodott volna hajókról. A visszatérés terve alkalmasint maguktól a paionoktól indult ki. A vállalat sikere mutatja, hogy mekkora fejletlenség uralkodott Kisázsziában a perzsák között az ión lázadás kitörésekor.

Sardis felgyújtása.

Her. V. 99—102.

Lysaniasnak máskülömben kevés hitelt érdemlő műve szerint²⁾ az iónok³⁾ azért vonultak Sardis ellen, hogy a Miletost ostromló perzsákat visszavonulásra bírják, a mit el is értek. Miletosnak ezzel az ostromával egyidejűleg vagy pedig ezt megelőzőleg még tengeri útközet is volt, a melyben az eretriaiak a kyprosiakat verték meg.

Tagadhatatlan, hogy ez az elbeszélés szépen simul Her. előadásához és némi világot vet annak homályos részleteire. Így azt a

¹⁾ The Epicene Oracle concerning Argos and Miletos. — Klio. II. köt. (1902. évf.)

²⁾ Plut. De malign. Her. 24.

³⁾ Lysanias csak a segítségükre sietett eretriaikról szól.

hadjáratot, a mely Her.-nál kellő megfontolás, előkészület és erő nélkül megindítottnak látszik, genialis ötletből származott, tervszerű vállalkozásnak tünteti fel; érthetővé teszi azt a rémületet, a mely az iónok vértanú megjelenésekor Sardisban uralkodott; végül megmagyarázza azt, hogy miért maradt Aristagoras Miletosban és küldte maga helyett Charopinost és Hermophantost Sardis ellen.

Csakhogy épen ez az utóbbi körülmény mutatja azt, hogy Her. Miletosnak erről az ostromáról nem hallott. Ha arról ugyanis hallott volna, akkor bizonyára el is beszélte volna, hogy azzal Aristagoras otthon maradását megokolja. Másrésztől megemlítené még az is, hogy Aristagorasnak ez az otthon maradása csak abban az esetben szorul magyarázatra, ha ő a tyrannisről csupán névleg mondott le, de valósággal, mint a miletosiak állandó fővezére a régi hatalmat megtartotta. Her. tényleg ezt képzelte. Véleményem szerint tévesen. A magam részéről nyanyis elképzelhetetlennek tartom azt, hogy akkor, a mikor az ión lázadás mindenütt a tyrannis megszüntetésével kezdődött, épen a leghatalmasabb ión állam polgárai, a kik Aristagoras távozása után Histiaiost városukba befogadni sem akarták, önkényt eltűrték, hogy egykori zsarnokuk lemondása után más formában ugyanazokat a jogokat gyakorolja, a melyeket azelőtt mint tyrannos gyakorolt.

Ámbár ezek szerint Aristagoras távolléte a hadseregtől véleményem szerint nem szorul magyarázatra, ámbár valószínű, hogy maga Artaphernes az iónok közeledésekor Sardisban időzött, ámbár bizonyosnak látszik, hogy Her. semmit sem hallott Miletosnak erről az ostromáról¹⁾: mindamellett lehetséges, hogy az ostrom csakugyan megtörtént. Csakhogy ebben az esetben az iónok közül csak kevesen vehettek részt a sardisi vállalatban, mert különben a miletosiak nem osztották volna meg erejüket, hanem a falak védelmére szorítottak volna, mialatt a többi város csapatai Sardis ellen vonultak.

A miletosiakon kívül a sardisi hadjáratban mindenestre részt vettek az eretriaiak és az athéniek. Her.-on kívül az eretriaiak részvételéről megemlékezik még Lysanias, az athéniekéről pedig lamszaki Charon. Dareios az athéniekre állítólag leginkább e miatt a háború miatt haragudott.

Her. szerint az iónok akadály nélkül jutottak el Sardisba és a várost elfoglalták. Csak a várral nem boldogultak. Artaphernes, a ki tehát ekkor Sardisban, nem pedig Miletos előtt tartózkodott, perzsáival együtt sikeresen védelmezte. Közben történt, hogy egy ión katonája egy sardisi házat felgyújtott. Ebből tűz keletkezett, mely az egész várost elhamvasztotta. Ez a tűz a városban maradt perzsákat és lydiaiakat ellenállásra kényszerítette. Egyszermind a Halyson innen fekvő vidékről a perzsák mindenünnen Sardis felmentésére siettek. Az iónok az ellenség nagy számáról értesülvén, sietve visszavonultak Ephesosba.

Az események sorrendje Her.-nál némi módosítást követel. Her.

¹⁾ Ha tehát Herodotos forrása Hekataios kortársa, a miletosi Dionysios volt, a mint azt Lehmann gondolja, akkor az ostrom egyáltalán nem történhetett meg, mert Dionysios azt különben megemlítené volna.

szerint az iónok a visszavonulást csak akkor határozták el, a mikor Sardis már égett. Valószínűleg megfordítva történt a dolog. Az iónok alkalmasint előbb határozták el a visszavonulást és a várost csak akkor gyújtották fel, a mikor azt már elhagyni készültek. A visszavonulásra meg alighanem azért határozták el magukat, mert abban a számításukban, hogy a lydiaiak is hozzájuk csatlakozni fognak, csatlakoztak; és belátták azt, hogy az ő segítségük nélkül a perzsa őrseget a várból nem űzhetik ki. A Her.-nál jelzett fölmentő sereg közeledése a visszavonulás gyors keresztülvitelére készítethette őket. Megelőzőleg azonban, hogy a lydiaiak ellenséges maguktartását megboszulják, a várost felgyújtották.

Her. azt beszéli, hogy a perzsák a visszavonuló iónokat Ephesosnál megverték és a csatában az eretriaiak vezére, Eualkidas, elesett. Grundy és Macan azt hiszik, hogy a vereség csak jelentéktelen lehetett, ellenkező esetben nem csatlakoztak volna azután annyian a lázadókhöz és lampsakosi Charon is megemlítette volna az esetet. Grundy véleménye szerint a vereség jelentőségének a túlzásával az athéniak csak a maguk visszavonulását akarták igazolni. Véleményem az, hogy ha a csata jelentéktelen lett volna, ezekben a mozgalmas években csakhamar feledésbe ment volna. Az iónok is, úgy látszik, döntőnek tartották, mert azontúl nyílt szárazföldi ütközetben nem mérték össze fegyvereiket a perzsákkal, sőt a kyprosiaknak ki is jelentették, hogy csak tengeren, nem pedig szárazföldön hajlandók harcolni az ellenséggel. Charon hallgatása meg nem azt mutatja, hogy a csata jelentéktelen volt, hanem arra utal, hogy nem állt közvetlen összefüggésben a sardisi hadjáratral. A magam részéről lehetségesnek tartom azt, hogy a csata csak a sardisi hadjáratot követő tavasszal történt és azt a Hellespontosnak, Kariának és Kyprosnak a lázadása megelőzte. Sőt még az is lehetséges, hogy ebben a csatában az athéniak már nem is vettek részt, hanem csak az eretriaiak, és ezért nem említi meg azt Charon, a ki e helyütt csak athéniéről beszél.

Dareios és Athén.

Her. V. 105.

Az a jelenet, melyben Dareios boszút esküszik Athén ellen Sardis felgyújtásáért, olyan drámai hatású, hogy költői műből vett fordulatnak látszik. Talán Phrynichosnak *Μελήτρου ἄλωσις*-ből ered, a mely esetben érthető volna e darab színrehozatalának betiltása.

Histiaios kiküldetése.

Her. V. 106—107.

Az, a mit Her. Dareios és Histiaios párbeszédjéről, az utóbbinak ígéreteiről és kiküldetéséről e helyütt elmond, ahhoz a mondatkörhöz tartozik, a mely Histiaioszt a nagy király ellenségének tartotta, susai tartózkodását fogságnak tekintette és őt vádolta az ión lázadás felidézésével, a mely mondatkörnek legismertebb része a tetovált követről szóló mese volt.¹⁾

¹⁾ Polyain. I. 24. Gellius 17. 9.

Erről a meséről megjegyzem, hogy ahhoz hasonló mesét többet is találunk Her.-ban. Macan itt Demaratos csínyére emlékeztet, a ki a spártaiakat úgy értesíti Xerxes szándékairól, hogy azt a fatáblát, a melyre levelét írta, viasszal vonja be.¹⁾ De gondolhatunk itt Harpagos eljárására is, a ki lázadásra ingerlő levelét egy nyúl hasában juttatja el Kyroszhoz.²⁾

Másrésről bizonyos, hogy voltak olyanok is, a kik Histiaiosban a nagy király barátját látták és susai tartózkodását kitüntetésnek tekintették. Ezek valószínűleg azt hitték, hogy Histiaios kiküldetése magától Dareiosztól indult ki. Az iónok leigázását a nagy király természetesen nem tehetette feladatává, mert hadsereget nem adott melléje. Legfőlebb azzal bízhatta őt meg, hogy Artaphernes oldalán mint diplomata működjék és Iónia leigázása után a többi megmenekült tyranhoshoz hasonlóan Miletosban a hűtlen Aristagoras helyébe lépjen.

A kyprosi lázadás.

Her. V. 104. és 110—115.

A kyprosi lázadás Her. szerint Sardis elfoglalásának hírére tört ki. A lázadók élén Onesilos, Gorgos salamiszi királynak az öcsce, állt, a ki a lázadástól vonakodó bátyját a tróntól megfosztotta és ezután a kyprosi görög városok uralkodóit perzsaellenes szövetségben egyesítette, a tulnyomóan phoinikiai lakosságú Amathust (Hamat) pedig ostromolni kezdte. A lázadás elfojtásával a perzsa származású Artybios volt megbízva. Ő nem volt az ephesosi győzők között. Kiküldetése tehát alkalmasint csak kyprosi lázadás kitörését. Ha tehát a lázadás mindössze egy évig tartott, akkor a perzsa haderő mozgósítása Artybios vezérlete alatt bizonyára mindjárt megtörtént, mihelyt a lázadás híre Susába jutott. A kyprosiak Artybios közeledésének a hírére segítséget kértek az iónoktól. Az iónok el is küldték hajóhadukat, de ez már csak Artybios átkelése után érkezett Kyroszba, mert különben megkísérelte volna az átkelés megakadályozását.

A tyranhisbuktató iónok itt a kyprosi királyokkal szövetkezve harczoltak a perzsák ellen. Csodálatosnak tűnhetett ez fel Her. korában, midőn a görög államok csoportosulása rendszeren kormányformák szerint történt. Her. nem is tudja, kiknek mondja a kyprosi városok uralkodóit. Hol királyoknak, hol tyranhosoknak nevezi őket. Az ión flotta, miután Artybios átkelését többé nem akadályozhatta meg, arra vállalkozott, hogy a phoinikiai hajóhaddal megütöközik, és azt le is győzte. E győzelem jelentőségét nem ítélni meg, mert nem tudjuk, hogy mekkora volt a legyőzött hajóhad. Meglehet, hogy épen csak Artybios átkelésének a védelmére volt volt elegendő.

Her. szerint ebben az ütközetben a samosiak tűntek ki. Ezt bizonyára samosiaktól hallotta, a kiknek a történetét amúgy is aránytalanul bőven beszéli el. Csak természetes, hogy a samosiak a maguk tetteit eltérbe tolták különösen, miután Ladénél épen ők voltak a nemzeti ügy árulói.

¹⁾ Her. VII. 239.

²⁾ Her. I. 123.

A szárazföldi ütközetet a kyprosiak és a perzsák közt a kurioni Stesenornak az árulása döntötte el, a kinek a csapatához a salamisi hadi szekerek is csatlakoztak. Her. kortársai mindenütt, a hol a görögök csatát vesztek, árulást gyanítottak, mert az volt a meggyőződésük, hogy a mikor egyetértének, legyőzhetetlenek. Az ütközet középpontja tulajdonképen Onesilos és Artybios párbaja volt, a melyben a perzsa hadvezér életét veszette. Ennek a párbajnak a története valószínűleg Amathusban localisált monda, a hol Onesilos herosi tiszteletben részesült, de bizonyára csak az amathusi görögök részéről.

Jellemző, hogy a monda szerint Onesilos gyalog harczott, míg más salamisi előkelők hadi szekereken vettek részt a csatában. A hadi szekér használata talán a phoinikiakat jellemezte, bár Onesilos ősei között is találunk semita nevűt, Siromost, a mi alkalmasint Hiramnak felel meg.

Ebben az ütközetben esett el Soloinak királya, Aristokypros is, a kinek az atyját, Philokyprost, Her. szerint Solon meglátogatta. Valószínűbb, hogy a Solontól dicsőített tyrannos az elesettnek a dédatyja volt.¹⁾ Soloinak öt havi ostrom után történt elfoglalása véget vetett a kyprosi szabadságharcznak.

Daurises, Hymaios és Otanes hadjárata. Karia lázadása.

Her. V. 116—123.

Daurises az ephesosi győzelem után a hellespontosi görög városok ellen fordult, a melyek valószínűleg még az ephesosi csatát megelőzőleg, Sardis felgyújtásának a hírére fellázadtak. A lázadás elfojtása könnyű volt. Miként a legtöbb görög városállamban, úgy alkalmasint ezekben is pártviszályok dúltak. Az ión sikerek hírére a perzsa ellenes pártok jutottak kormányra. A perzsa hadsereg megjelenése elegendő volt ezeknek a kormányoknak a megbuktatására. A többit a görögök maguk között is elvégezték. Daurises így már öt várost — állítólag mindegyiket egy nap alatt — kerített hatalmába és már a hatodik, Parion, ellen indult, midőn Karia lázadásának hírére vette. Erre elhagyta a Hellespontost és Karia ellen vonult. Működési tere tehát nem lehetett szigorúan megszabva. Feladata általánosságban a lázadás elfojtása volt. Daurises helyébe Hymaios lépett, a ki már azelőtt a mysiai Kiost szállta meg és most Troas városait vetette alá. De feladatát nem fejezhette be, mert betegségbe esett és meghalt. Otanes ezalatt Artaphernessel együtt elfoglalta Klazomenait és Kymet. A fővezér bizonyára Otanes volt, ép úgy, mint a marathoni hadjáratban Datis. Artaphernes valószínűleg csak azért csatlakozott hozzá, mert az ő satrápiájáról volt szó. Csatlakozása talán önkényt történt, hogy Dareios előtt érdemekét szerezzén.

A kariai városok, úgy látszik, még a sardisi hadjáratot megelőzőleg gondoltak a lázadásra. Sőt a mylassai Oliatos és a termerai

¹⁾ Lehmann, C. F. Zur Geschichte und Überlieferung des ionischen Aufstandes. Klio. II. köt. (1902 évf.)

Histiaios már Myusban estek a lázadók kezébe és már ekkor adattak át polgártársaiknak. Csak Kaunos vonakodott semlegességéből kilépni. Sardis elfoglalásának hírére azonban szintén csatlakozott a mozgalomhoz. A lázadás kitörése alighanem megelőzte az ephesosi vereséget, bár a híre csak a hellespontosi hadjárat idejében jutott Daurises fülébe.

Daurises a kariaiakkal a Marsyas folyó mellett ütközött meg. A kariaiak hősieesen küzdöttek, de a perzsa túlerővel szemben vereséget szenvedtek. Grundy itt helyesen utal arra, hogy a perzsák csak időnként sorozták be seregeikbe az alattvalókat és nem engedték meg nekik, hogy magukat a fegyverviselésben gyakorolják.

E vereség után a kariaiak kétségbeestek. Her. szerint Labrandában arról tanácskoztak, vajjon megadják-e magukat a perzsáknak, vagy pedig kivándoroljanak. Valószínűtlennek tartom azt, hogy a kariaiak kivándorlásra gondoltak. Az ilyesmi csak görög embernek szokott eszébe jutni. Ez tehát nyilvánvalóan a görög gondolkodás átvitele egy barbár népre.

Ebben a kétségbejítő helyzetben jöttek segítségükre a miletosiai és szövetségeseik. Grundy ¹⁾ itt helyesen jegyzi meg Macannel szemben, hogy a miletosiai szövetségesein nem érthetők az összes iónok, mert ebben az esetben Her. más kifejezést alkalmazna.

A miletosai segítség nekik különben nem használt; újabb vereséget szenvedtek. Daurises már a városoknak, nevezetesen Pedasosnak az elfoglalására indult, midőn a lesben álló kariaiak roá törtek és őt seregével együtt felkoncizolták. Ebben a csatában a kariaiak vezére a mylassai Herakleides volt, valószínűleg Oliatos testvére, a ki tehát Mylassaban esetleg olyan szerepet játszott, mint Onesilos, Gorgos testvére, a kyprosi Salamisban. Kariát a perzsák csak később igázták le.

Aristagoras utolsó napjai.

Her. V. 124—126.

Her. gyávasággal vádolja Aristagorast azért, mert szülővárosát elhagyván Myrkinosba menekült. Pedig előadásából kitűnik, hogy a mozgalom vezető emberei akkor már megpecsételtnek tekintették Miletos sorsát. Annak tekintette azt Hekataios is, a kiből Her. a város eszét látja, talán csak azért, mert polgártársai sohasem hallgattak tanácsára, úgy hogy nem volt alkalma felsűlni.

Az iónok két nagy vállalata: Sardis elfoglalása és Kypros felszabadítása nem sikerült. E két kudarcz miatt csüggedés szállta meg a lázadókat. A perzsák pedig teljes erővel láthattak hozzá a városok leigázásához. Számbavehető ellenállással alig találkoztak. A legtöbb város rövid ostrom után elesett. Csak a szigetek, Samos, Chios és Lesbos, dacoltak még egy ideig a perzsa túlerővel, a szárazföldön meg néhány jelentéktelen városon kívül Miletos. A szigetek még remélhettek, hogy legalább egy ideig ellenállhatnak. A szárazföldi Miletos ezt nem remélhette.

A görögök ilyen esetekben kivándorlásra gondoltak. A kivándor-

¹⁾ The great Persian war. I. 114. Jegyzet.

lásra már Iónia első elfoglalásakor Phokaia adott példát, a melynek lakosai Alaliában, Hyelében¹⁾ és Massaliában²⁾ kerestek menedéket. Ugyanakkor hagyták el a teosiai is hazájukat és telepedtek le Abderában³⁾ és Phanagoreiában.⁴⁾ Az athéniiek is közvetlenül a salamiszi csata előtt azzal fenyegetődztek, hogy Sirisbe vándorolnak.⁵⁾ Aristagoras vállalata tehát nem volt kalandos terv, hanem megfelelt annak, a mit a görögök hasonló körülmények között tenni szoktak.

Hekataios Her. szerint azt indítványozta, hogy a miletosiaiak vonuljanak vissza egy Leros szigetén építendő erődívenybe, maradjanak egyideig nyugodtan és alkalomadtán térjenek vissza a városba. Macan véleménye szerint Hekataios ezt a tanácsot alighanem más alkalomból adta. Kétségtelen, hogy a menekülők Leroson sokáig nem tarthatták volna magukat. Ha tehát Hekataios ilyen tanácsot adott, akkor Aristagoras jól tette, hogy azt el nem fogadta, hanem híveivel együtt Myrkinosba távozott. Vállalkozása kudarczczal végződött. A bennszülött thrák törzsek őt és kísérőit agyonütötték. Ha ez nem történt volna, akkor talán lett volna a miletosiaknak hova menekülniök városuk elfoglalása után.

(Budapest.)

HEINLEIN ISTVÁN.

HAZAI IRODALOM.

Csengeri János: A rómaiak. (Egyetemes Irodalomtörténet, szerk. *Heinrich Gusztáv*. II. kötet 1—104. l.) Budapest, Franklin-Társulat 1905.

Az Egyetemes Irodalomtörténet II. kötetében tárgyalt *román* irodalmakról részben *Becker F. Á.* (EPhK. XXIX. 398 sk. l.), részben *Katona Lajos* (EPhK. XXX. 50. sk. l.) között szakszerű bírálatot. De kötelességmulasztás volna a kötet bevezető, a *rómaiak irodalmát* ismertető részéről hallgatni, melynek már futólagos áttekintése ellentétes érzéseket kelthet az olvasóban.

Ugyanis nagyon szűkmarkúnak találom azt az eljárást, mely a római irodalomra csak 90 oldalnyi tért engedett (a többi 12 lapot sikerült illusztrációk töltik be). Még absolut esztétikai értékelés mellett is rövidséget szenved a római irodalom e kötetben a spanyol irodalom 110 lapnyi, s még inkább az oláh irodalom 80 lapnyi terjedelmével szemben. De a római irodalomnak azonfelül páratlan historiai becse is van. Míg egyrészt meghódol a meghódított görögség

¹⁾ Her. I. 165—167.

²⁾ Gellius X. 16. Paus. X. 8.

³⁾ Her. I. 168.

⁴⁾ Scymn. 887.

⁵⁾ Her. VIII. 62.